

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

РУСНАК ІРИНА ЄВГЕНІІВНА

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО
І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ

Ю.01.02 - українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

Київ - 1995

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313773

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української літератури Кіровоградського державного педагогічного інституту імені В.К.Винниченка.

- Науковий керівник - дійсний член АПН України, доктор філологічних наук, професор Хропко Петро Панасович
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор Крижанівський Степан Андрійович
- кандидат філологічних наук, доцент Коломієць Володимир Васильович
- Провідна організація - Одеський державний університет імені І.І.Мечникова

Захист відбудеться "28" квітня 1995 р. о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К ІІЗ.01.03 в Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова /252030, м. Київ-50, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "24" березня 1995 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради Вишневська Г.П.Вишневська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Українська література початку ХХ століття настільки багата самобутніми і цікавими іменами, що, незважаючи на досить глибоке її дослідження наукою, все-таки деякі важливі аспекти історико-літературного процесу того часу й окремі імена залишаються належним чином не вивченими. Передусім це стосується творчої спадщини українських письменників, яких з різних причин було вилучено з національного культурного життя. Серед них і Дмитро Іванович Яворницький /1855 - 1940/.

За тематикою, творчою манерою зображення життєвих подій і явищ, способами характеротворення, розгортанням композиційно-сюжетних ліній та іншими стильовими прийомами Д.Яворницький належав до генерації українських белетристів, котрі орієнтувалися на художньо-епічну традицію ХІХ століття. Без всебічного осмислення самобутньої і оригінальної спадщини письменника ми не витворимо повного уявлення про складність і розмаїття літературного процесу початку ХХ століття. У цьому - актуальність досліджуваної проблеми.

Об'єктом аналізу в реферованій роботі є літературний доробок Дмитра Яворницького, який розглядається в контексті української прози початку ХХ століття та у зв'язках з художніми традиціями й досвідом попередників в українській та російській літературах.

Предмет вивчення - поетичні твори, повісті, оповідання та романи письменника. До аналізу залучалися й факти літературного життя, необхідні для з'ясування тенденцій розвитку національної літератури досліджуваного періоду.

Джерелом роботи стали прижиттєві видання творів Д.Яворницького, їх журнальні варіанти, твори-рукописи. У дисертації використовуються факти біографії письменника, його історичні праці, мало-

відомі листи, спогади друзів і колег.

Мета роботи: критично дослідити й осмислити художній доробок Д.Яворницького в типологічних зв'язках з творами І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б.Грінченка, М.Коцюбинського та інших письменників кінця XIX - початку XX століття. Для її досягнення необхідно розв'язати такі завдання:

- визначити джерела творчості письменника;
- дослідити літературні зв'язки з класиками української та російської літератур, осмисливши вплив їхньої творчості на літературний доробок Д.Яворницького;
- охарактеризувати жанрове та тематичне розмаїття спадщини митця;
- простежити еволюцію змісту і структури творів Д.Яворницького і їх наближення до прозових творів української літератури початку XX століття;
- визначити місце творчості письменника в літературному процесі на межі двох століть;
- визначити актуальність творчої спадщини Д.Яворницького сьогодні.

Методи дослідження. У дисертації застосовувався системно-функціональний підхід до вивчення літературних явищ, використовувалися історико-ісметичний, типологічний та історико-порівняльний методи. Її теоретичною основою стали літературознавчі праці І.Франка, М.Драгоманова, О.Білецького, Д.Донцова, Н.Крутікової, А.Погрібного, дослідження з історії українського літературного процесу Н.Калениченко, П.Хропка, М.Жулинського та інших вчених.

Наукова новизна роботи визначається тим, що в ній уперше зібрано, систематизовано та проаналізовано художній набуток Д.Яворницького. Творчість письменника розглядається з сучасних позицій.

Його спадщина досліджується в літературному контексті часу та у зв'язку з традиціями класичної літератури, що дало змогу виразніше окреслити неповторність творчої індивідуальності митця й визначити її місце й значення в розвитку національної літератури. У дисертації систематизовано значний за обсягом літературно-критичний матеріал, умотивовано ті чи інші оцінки доробку Д.Яворницького. До реферованого дослідження залучено невивчені та маловідомі матеріали. Все це дає підстави вважати, що тематично багатій і жанрово різноманітній спадщині митця належить помітне місце в ідейно-художньому розвитку нашого письменства початку ХХ століття.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання вузівських курсів історії української літератури початку ХХ століття, спецкурсів і спецсеминарів на філологічних факультетах університетів та педагогічних інститутів, при написанні курсових і дипломних робіт, створенні вузівських підручників, а також у шкільній практиці. Наукові результати дослідження можуть скласти основу літературного портрета Дмитра Яворницького.

Апробація роботи. Основні положення та результати дослідження повідомлялися у виступах та доповідях на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Кіровоградського державного педагогічного інституту імені В.К.Винниченка /1994, 1995/, на Всеукраїнських науково-практичних конференціях "Сатира і гумор в українській літературній традиції" /Чернівці, 1994/, "Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українців"/Кривий Ріг, 1994/, на Міжнародній науковій конференції "Микола Гоголь і світова культура" /Ніжин, 1994/.

Дисертаційне дослідження обговорювалося на засіданні кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного

інституту імені В.К.Винниченка.

Матеріали реферованої роботи знайшли відображення в п'яти публікаціях, список яких подано в кінці автореферату.

Структура дисертації. Дослідження складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і переліку використаних матеріалів.

Основні положення, які виносяться на захист:

- творчість Д.Яворницького - закономірне й самобутнє явище в українській літературі початку ХХ століття;
- художні твори Д.Яворницького продовжували й розвивали досвід попередників: Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, І.Манжури, М.Гоголя, Я.Гоголева, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного;
- у творчості Д.Яворницького органічно поєднуються особливості романтичного і реалістичного письма, ліричне й епічне розкриття тем, достовірність та умовність в художньому моделюванні життєвих явищ і подій;
- у поетичних і прозових творах Д.Яворницький по-новому використовує фольклор, поступово переходить від орнаментування пісенною образністю власних картин до глибинного засвоєння світогляду народу, відбитого в усній народній творчості;
- при всій непохитній орієнтації Д.Яворницького на мову попередників і на мову народної пісні, він створив власну мовну систему з притаманними їй лексичним складом та фразеологією, засобами словотвору, синтаксичним ладом, інтонацією, ритмікою;
- звернення Д.Яворницького до історичної тематики було зумовлене рядом проблем соціального і національного характеру; письменник відкрито піднімає питання історичної долі України, обґрунтовує права українського народу на свою державність;
- в історичних творах Д.Яворницький з погляду своєї епохи пода-

вав читачеві знання національної історії, будив свідомість, від-
роджував національну пам'ять; у цьому - актуальність його літера-
турної спадщини у наш час.

ЗМІСТ РОБОТИ

У в с т у п і обґрунтовується актуальність і новизна роботи, висвітлюється стан дослідження проблеми, визначаються мета і завдання, об'єкт і матеріали роботи, мотивуються методологія та методика аналізу, практичне значення дисертації.

Пер ш и й р о з д і л - "Образний світ лірики Дмитра Яворницького" - присвячено з'ясуванню місця поетичної спадщини поета в розвитку національної поезії початку ХХ століття. У ньому висвітлюються ідейно-естетичні пошуки письменника, умови самоутвердження в літературі. Разом з тим аргументовано доводиться, що поетична творчість Д.Яворницького була закономірним явищем в українській літературі досліджуваного періоду. Синтезувавши художній досвід попередників з новою естетичною свідомістю епохи, поет продовжував розробляти "вічні" мотиви, прагнув поєднати фольклорний струмінь з духовними тривогами інтелігента ХХ століття, з роздумами про історичну та національну долю України.

У дисертації робиться спроба об'єктивно оцінити єдину збірку поетичних творів Д.Яворницького "Вечірні зорі" /1910/, з'ясувати її місце не тільки у творчості митця, а й в українській поезії загалом на рубежі двох століть.

У збірці "Вечірні зорі" можна виділити кілька циклів: історичні твори, громадянська та інтимна лірика. Однак така диференціація є умовною. Комплекс ідей та образів книжки подвійний: то прагнення знайти мету життя у боротьбі за кращу долю, то бажання втекти від людей, людської кривди туди, де світять "вечірні зорі", куди вабить "зачарований край". У ліриці Д.Яворницького простежується нелегкий

процес ідейного і художнього становлення поетичної особистості, ви- зрівняння та самовизначення поета, окреслення кола тем та ідей, які його хвилюють.

У контексті всієї поетичної творчості письменника вірші на іс- торичну тему є найхарактернішими. Загальний пафос цих творів у ці- лому - щира любов до України і пошана до її славного минулого - адекватний пафосу його історичної белетристики. Найвідчутнішим є романтичне начало у цих творах - звернення до буйного вітру /"Да- ремне бажання"/; десятиліттями експлуатовані образи духу козацько- го, що заснув у могилах /"До соловейка", "Благословення Боже", "Бен- кет в степу"/; долі, яку, раз уже втрачену, треба повернути /"Да- ремне бажання"/ тощо.

Протиставлення минулого /воля/ сучасному /неволя, деградація/, ідеї хоробрості й мужності - "сучасному болоту життя" /М. Драгома- нов/ стає у поетичних творах Д.Яворницького не тільки ідеологічним, а й естетичним, композиційним принципом. Це не просто "втікання в минуле". Неприйняття тогочасної дійсності було, власне, результа- том її пізнання. З аналізу реалій сучасного життя і випливало про- тиставлення йому інших ідеалів, які бачилися в минулому. Але суть не в поверненні до минулого, а в самому змісті цих ідеалів. Д.Явор- ницький приходив до висновку, що суспільство, засноване на соці- альній несправедливості, руйнує в людині її єство. Проте романтич- ний порив до світлого майбутнього, дух шукаючих справедливості й свободи героїв змінюється настроями глибокого відчаю і суму.

Як непересічний талант, що володіє здатністю обійняти своїм духовним поглядом уся повноту історичного й сучасного буття, Д.Явор- ницький тяжіє у поетичній творчості до фольклорно-історичної течії українського романтизму. Про вірність поета романтичним традиціям свідчить цілий ряд ознак: жанр /деякі вірші близькі до балад/, мо-

тиви й образи /козацькі могили, смерть козака, знищення волі, спокутування гріхів/, настрій /сум, туга, журба, таємничість/. А втім за традиційними аксесуарами романтичної балади пізнаємо зовсім не традиційну думку поета: його певною мірою критичний погляд на минуле України. Так занепад Січі у творах письменника - своєрідний символ похованої волі. Із сумом і болем звучать рядки про згасання козацької слави і прихід нового, хліборобського життя.

Колоніальне закабалення України Д.Яворницький розглядав як наслідок політики царського уряду. Використовуючи традиції класичної літератури, спираючись на власні погляди історика, поет гнівно виступав проти імперського розбою російського царату /"На скасування Січі", "До М.І.Костомарова"/, глибоко роздумує над вироками історії та їх неблаганністю /"Перед Полтавським боем"/.

Поета хвилювали не високі сфери політики, а трагедія його народу. Він виявив надзвичайну історичну чутливість, висвітлену дещо своєрідно в образах переважно пейзажних, коли писав про передчуття неминучого лиха /"Чого ждати: Роки 1905-1907"/. Лірика Д.Яворницького співзвучна з настроями й мотивами тих широких течій у мистецтві початку ХХ століття, які об'єднував гуманізм, щирий у своєму захисті людини, її прав і свобод, розкритті в ній найкращих якостей.

Особливе місце в ліриці Д.Яворницького належить мотивам природи та мотивам її романтизації. Ідеалом для нього стає не тільки життя в гармонії з навколишнім світом, а й своєрідне розчинення в ньому. Вірші "Розлука", "Думка над Дніпром", "Все йде, все минає", "Я хочу жити, жити" передусім привертають увагу здоровим, повнокровним відчуттям реальності. Однак це відчуття було б неповним, якби поет обійшов у своїй творчості долю простої людини. Зміст образів, створених Д.Яворницьким, змушує пригадати образність раннього Т.Шевченка, І.Манжури, С.Руданського, М.Старицького, Я.Поголева.

Це і безталанний сирота /"Сиротина"/, і стара мати - "сива зозуленька" /"Горе старій матері"/, і заробітчани та емігранти /"До української літератури"/, і селяни з одвічними турботами про шматок хліба /"Де ж володар землі"/.

У реферованому розділі мотивується висновок: Д.Яворницького не можна віднести ні до поетів гострого соціального бачення, ні до митців концептуального філософського мислення, натура його споглядально-рефлексивна. Туга, меланхолія, безнадія - це домінуючі переживання поета, які визначають романтичний тип його почувань і мислення.

Естетизація природи як аналога душі, втеча в неї від жорстокості й вульгарності земного буття, поза самотності набувають у Д.Яворницького характеру байронічної світової скорботи й виступають виразниками суспільного змісту внутрішнього світу поета. Неприйняття дійсності, почуття самотності й безвиході стають у його творчості не втечею від життя, а формою заперечення існуючої системи. У багатьох ліричних творах Д.Яворницького відбилися життя і настрої цілого покоління передових людей на рубежі двох століть, які тяжко зносили атмосферу політичної та моральної задухи /"Сповідь душі", "Безталання", "Тяжка самотина", "Недоля", "День святого Дмитра"/.

У ліричних творах дуже багато від роздумів автора, але, як і у кожного поета, образ ліричного "я" не адекватний Д.Яворницькому, хоч і дуже близький йому. Він вбирає в себе немало тих рис, які характеризували інтелігента початку ХХ століття, несе в собі дух часу, в ньому сконцентровано біль і сумніви людей складної й суперечливої епохи.

Для творів цього циклу характерна широка орієнтація на народно-пісенну поезику. Поет вживає постійні епітети, подвійні слова,

а деякі вирази творить у стилі пісенних зворотів. Його улюбленими засобами стають антитеза, паралельне змальовання явищ природи з подіями та почуттями ліричного героя.

Значне місце в збірці відводиться віршам-посвятам, у яких відчувається потужне ліричне начало. Вони сповнені почуттями пошани й пієтету до людей, діяльності яких захоплювався поет /Т.Шевченко, І.Костомаров, М.Сумцов, М.Кропивницький, М.Заньковецька та інші/.

Помітне, хоч і не значне, місце у збірці "Вечірні зорі" належить перекладам, до яких Д.Яворницький звертався упродовж усієї письменницької діяльності.

У дисертації підкреслюється, що хоч Д.Яворницький не був новатором у поетичному мистецтві, проте збірка "Вечірні зорі" якнайповніше розкриває особливості вдачі митця, що допомагає збагнути весь його доробок, який розвивався в руслі традицій, в сміливому збагаченні їх відповідно до вимог часу. Найпотужніше в книжці виявляються традиції поетів-романтиків. Йдеться не стільки про форму, прийоми поезики /у цьому плані у "Вечірніх зорях" наявна не тільки близькість до романтичної літератури, а й значна відмінність від неї/, скільки про орієнтацію митця на провідні естетичні принципи великих попередників: правдивість і народність.

Об'єктивний історико-літературний аналіз поетичної творчості Д.Яворницького дає підстави говорити про нього як поета талановитого, котрий подарував українській літературі цікаві образи, ритми, але з різних обставин не витворив оригінального стилю і залишив небагато речей, що витримали випробування часом.

У другому розділі - "Проза Д.Яворницького в історико-літературному контексті" - зроблено спробу дати ідейно-художній аналіз повістей і оповідань з життя українського суспіль-

ства кінця XIX- початку XX століття, в яких відображено процеси дегуманізації та деморалізації людини під згубним впливом тогочасного ладу. Докладно розглянуто історичну прозу письменника, яка так і залишається в рукописах, в якій послідовно здійснювалася мистецька програма Д.Яворницького. Сутність її полягала у витравленні рабської психології пристосуванців, пробудженні самосвідомості українців, ствердженні самотності українського характеру.

Літературно-естетичні смаки й уподобання Д.Яворницького формувалися під впливом демократичної літератури. Висока оцінка ним творчості О.Пушкіна, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Гоголя, Т.Шевченка, Л.Толстого, М.Коцюбинського свідчила про схилення перед класиками, про пошану до їхніх творчих принципів. Д.Яворницькому близькими були принципи неонародництва, елементи якого так чи інакше репрезентовані у творчості сучасників письменника /Олени Пчілки, В.Грінченка, Л.Старицької-Черняхівської, Л.Яновської, Грицька Григоренка/.

У повісті "Наша доля - Божа воля" /1901/ письменник на широкому фоні суспільних взаємин на Слобожанщині в останні роки XIX століття розгортає трагічну історію сім'ї Максима Вітряка, докладно з'ясовує причини її розпаду й вагибелі. Це історія "багатостраждального Іова в українській обробці" /М.Сумцов/, яка написана у вигляді "хроніки одної сім'ї" /В.Грінченко/, що давало можливість автору в логічній послідовності описувати події, а читачеві сприймати твір не як вигадку, а як щось реальне, достовірне. Хронікальність несла з собою утвердження принципу історизму, необхідність точного визначення образу часу. Остання обставина засвідчувала тісний зв'язок творчості Д.Яворницького з досвідом його попередників.

Повістю "Наша доля - Божа воля" письменник порушує "вічну і всетрагічну проблему "батьків і дітей" /Л.Єфремов/, коли представ-

ник старшого покоління наочно переконується, що молодь не задовольняє те, чим задовольнялись діди і батьки, і що їй треба значно ширших шляхів.

Трагедія Вітряка - це трагедія патріархального, темного й затурканого селянина-власника, не здатного до активної протидії соціальному лиху. Його ж власна побожна мораль "вийвилась такою крижкою, такою потлілюю, що розсипалася в душах його синів зараз же, скоро до них доторкнулися нові обставини нового життя" /В.Грінченко/. Вітшакчи себе тим, що "на все Божа воля", вітряки коряться вітрові долі й гинуть серед нещастя і лиха, бо їхня мораль - "се мораль пригноблених невольників" /В.Грінченко/.

Бисвітлення ідейно-художньої трансформації фактів і подій, котрі мали місце в реальній дійсності й естетично відбилися у повісті "Наша доля - Божа воля", дає підстави вважати, що Д.Лворницький намагався всебічно досліджувати складності й суперечливості дійсності. Життєвий досвід письменника, естетичні принципи попередників дали йому змогу здійснити глибинне, поційне та психологічне дослідження, надати окремим фактам і явищам високого художнього узагальнення, філософського осмислення, що є ознакою високої літератури.

Мова повісті відзначається лексичним багатством, мелодійністю, високою поетичністю. Характерні фольклорні прийоми надають їй художності й природності.

Своєрідна художня інтерпретація життя українського селянства викликала неоднозначне ставлення критики до творчості Д.Лворницького. Письменника називали "реалістом-побутовцем" /Д.Дорошенко/, "письменником-кольористом" /П.Єфремов/, підкреслюючи його приналежність "цілком до старої етнографічної манери" /С.Єфремов/. Радянське ж літературознавство принципи етнографічного реалізму у творчості Д.Лворницького та інших "творців живої етнографії" вважало "цілковитим

анахронізмом" П.Колесник/.

Незважаючи на перевантаження побутово-етнографічними описами, певне ідилічно-сентиментальне замишування об'єктом зображення, твори Д.Яворницького давали правдиві реалістичні картини народного життя /"Де ладе, там і лихо", 1911; "Драний хутір", 1911; "Русальчине озеро", 1911; "Сповідь душі баби Палажки Хотюнки", 1920/. Письменник показував, як економічне зубожіння й розорення степового села вело до великих і малих драм соціального і морального характеру. Д.Яворницький доводить, що духовний світ особистості залежить від глибини її вrostання в об'єктивне буття: безліч цих зв'язків людини з дійсністю, їх суперечливість і неоднозначність відбиваються у психіці особистості, зумовлюють конкретні дії та вчинки. Вірячи в добрі начала своїх героїв, письменник намагається довести, що моральне падіння Оверка Крутогора /"Христос в серці чоловіка", 1908/, Танаса /"Пишна та горда була вродлива Пауна...", рукопис/, їх духовне переродження не досягли ще безповоротної точки. Показуючи складний процес перетворення підступного злодія у покірнього чоловіка в одному випадку і боягуза у сміливого воїна - в іншому, особливого значення автор надає релігійним основам моральності, духовному очищенню і прозрінню. Остання обставина ще раз засвідчує, що Д.Яворницький стояв на позиціях неонародництва, для якого дуже близькою була ідея внутрішнього переродження кожної людини завдяки можливості вибору власної життєвої позиції.

Про трагічну долю народних талантів Д.Яворницький розповідає в дорожніх нарисах "Слепої баян Фома Провора" /1897/, "Три несподівані стрічі" /1912/. Заглиблюючись у душу "маленької людини", задавленої тяжкими умовами існування, автор відкриває в ній поривання до світлого й радісного, моральну чистоту, природну обдарованість.

У реферованому розділі увага зосереджується на тому, що творчі

пошуки Д.Яворницького припадають на якісно новий етап розвитку української прози. Письменник підтримує притаманне національній літературі початку ХХ століття естетичне освоєння нових форм моделювання дійсності, глибоке дослідження внутрішнього світу людини. Нові форми проникнення у психічну сферу особистості, розкриття душевного стану персонажів знаходять найяскравішу свою реалізацію у психологічній новелі "Гр земля співала" /рукопис/. Матеріалом для художнього осмислення у цьому творі стають складні переплетіння пластів свідомості й підсвідомості у час незвичайного нервового збудження /згасання маленької дівчинки/. Однак над тональністю високого трагізму превалює пафос "хвали життя", мажорного світосприймання, віри у те, що не може згинутися і завжди є вічним, нетлінним.

Українська література на час появи перших прозових творів Д.Яворницького мала добрі традиції глибокого осмислення людських взаємин, соціальної й психологічної суті життя, духовних проблем у їх внутрішньому вияві - а власне так і можна реально зрозуміти людину і суспільство, буття і народ. У цьому контексті національної прози поступово утверджується і Д.Яворницький, вбираючи в свою систему складну діалектичну напругу багатьох традицій української літератури, відшлифовуючи власну стильову манеру.

Українські письменники більше, ніж інші, звертали увагу на матеріальне становище персонажа і на те, як воно формує людину. У збірці сатиричних оповідань "Поміж панамі: Малюнки з життя" /1911/ Д.Яворницький викриває "вульгарність вульгарної людини". Ця книжка досить характерно репрезентує деякі нові жанрово-стильові течії в українській літературі початку ХХ століття. Вісім оповідань збірки об'єднані однією темою, одним часом пербігу подій, героєм, який проходить через кожне з них. Це своєрідна спроба письменника створити цикл творів без будь-якого сюжетного зв'язку між окремими частинками.

Уже перші дослідники творчості Д.Яворницького вказували на вплив "Мертвих душ" М.Гоголя на твори цієї книжки. Письменник, висміюючи життя потомственного панства, тісно переплітаючи драматичні епізоди з комічними, в результаті чого з'являється "сміх крізь сльози", створив реальну і трагічну за своєю суттю картину життя українського села на грані століть.

У реферованому розділі досліджується поетика сатиричних оповідань збірки "Поміж панами", яка засвідчує, що українське письменство на початку ХХ століття осмислювало новий художницький підхід до суспільних процесів і явищ.

Д.Яворницький досить часто використовував перехідні /між історіографією і художнім життєписом/ жанрові форми. Це художньо-етнографічні нариси /"Умный муж и неразумная жена", 1888; "Как в старину передельвали старых людей в молодые", 1888; "Дурному ни в людях, ни дома", 1889; "Святки в Малороссии", 1898/, які являли собою обробку народних переказів і легенд з особливим акцентом на збереженні характеру, колориту народної мови, гумору, етнографічно- побутових деталей. Це й історіографічні оповідання, де в легендарному плані змальовано життя Запорозької Січі /"Жизнь запорожских козаков по рассказу современника-очевидца", 1883; "Як стрічали запорожці Новий рік", 1889; "Про розказував мені столітній дід про запорожців", 1907; "Оповідання столітнього діда про запорожців", 1923/.

Прагнення пізнати внутрішні закономірності розвитку суспільства, глибше проникнути у світ людини, її психологію, проаналізувати шлях боротьби - все це зумовило необхідність звернутися до значно ширшого художнього полотна, ніж оповідання і нариси. Так з'являється повість "Де люде, там і лихо" /1911/, яку високо оцінив І.Нечуй-Левицький.

Осмилюючи події 1905-1907 років на Україні, Д.Яворницький

створює реалістичні картини розправи карального загону Михайла Чагина над повсталим селянством, що ставить повість в один ряд з найкращими творами української літератури початку ХХ століття. Через ідею повісті, проблематику, сюжетні колізії, образи і стиль простежується ставлення письменника до наслідків першої російської революції. У цій трагедії його найбільше вражали смерть, пожежі, руїни, крах надій.

У розділі аналізуються історичні твори Д.Яворницького, більшість яких до цього часу залишаються в рукописах.

Розкриваючи тему історичної долі народу в романі "Последние дни Запорожья" /рукопис/, письменник розгортає широкую картину знищення царською Росією Запорозької Січі. Цей композиційно-сюжетний засіб допоміг йому показати різнохарактерні взаємини між людьми, вплив історичних подій на особисті долі персонажів.

Продовжуючи романтичні традиції попередників, письменник не копіює прийоми і художні засоби літературних наставників, а самобутньо змальовує драматичну епоху - загибель вільної козацької республіки. Із сукупності персонажів автор виразно виводить на перший план образи Василя Бондаренка і Грицька Вакуленка. Тісно переплітаючи долі героїв з народною долею, вдаючись до масштабного мислення, панорамності в моделюванні подій, прозаїк оригінально відтворює той складний час.

У романі глибоко осмислюються події, які Д.Яворницький вивчав за народними джерелами. Ця обставина сприяє багатогранному вираженню ідеї твору - ствердження нескореності українського народу, котрий чинив опір поневолювачам, усвідомлюючи себе державним козацьким народом.

Розділ завершується дослідженням історичних нарисів Д.Яворницького. Його перу належать цікаві як з наукового, так і художнього бо-

ку нариси про кошових отаманів Запорозького війська /"Последний кошевой атаман Петр Иванович Калнышевский?", 1887; "Атаман Антон Головатый?", 1889; "Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска запорожского низовых козаков", 1894; "Свирговский, Ружинский и Пидкова", 1902; "У могилы гетмана Дорощенка", 1903; "Гетман Криштоф Косинский?", 1903; "Гетман Петр Конашевич Сагайдачный", 1913; "Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий", 1927/. Вчений створив фундаментальну історію запорозького козацтва /"Історія запорозьких козаків", 1892-1897/, де доводив, що Січ була прогресивним явищем протягом усього часу її існування.

Історичні твори Д.Яворницького були виразно спроектовані на суспільні відносини початку ХХ століття. Він був "з тих істориків, які завжди відчували нерозривний зв'язок минулого з сучасним" /М.Рильський/.

У третьому розділі - "Роман "За чужий гріх" і його місце в українській прозі про інтелігенцію" - об'єктом дослідження є роман Д.Яворницького, що за своєю темою, проблематикою, образністю стоїть в одному ряду з найкращими творами української прози про взаємини інтелігенції з селянством, про її намагання знайти шляхи покращення долі народу. Спорідненість роману "За чужий гріх" /1907/ з творами І.Нечужа-Левицького, Панаса Мирного, Б.Грінченка, В.Барвінського, А.Кримського у деякій мірі виявляється у внутрішніх взаємозв'язках.

Д.Яворницький назвав твір повістю, М.Сумцов - оповіданням. Насправді ж за широтою змалювання персонажів, подій, характером конфлікту він тяжіє до роману. У реферованому розділі досліджується неусталеність жанрових визначень, які "для другої половини ХІХ століття не суттєві" /О.Білецький/.

Звернувшись до жанру ідеологічного роману, Д.Яворницький пока-

зав не лише взаємини інтелігенції з народом. Він масштабно відтворив стан освіти й медицини того часу, широко змалював життя різних верств українського суспільства.

Прагнучи якомога повніше охопити мінливу дійсність і в той же час пізнати її діалектичну закономірність, прозаїк вдався до так званої відкритої структури. Увага письменника зосереджена на розкритті несприятливих соціальних умов, які приводять Гриця Дурденка - головного героя - до загибелі. Події на цьому й завершуються. Композиція і сюжет роману "За чужий гріх" підпорядковані прагненням автора простежити еволюцію головного персонажа, встановити зв'язки між його вчинками та явищами суспільного життя. Так досягається і рельєфне окреслення образу героя, і вираження "повноти явищ життя" /М.Добролюбов/. Через виразно виписану постать окремої особистості проступають ті риси, в яких пізнається типове у долі цілої суспільної групи людей.

Роман автобіографічний. На цю обставину вказували і сам автор, і його сучасники: М.Сумцов, В.Білий, М.Зеров. Орієнтація на життєву "прототипію" зумовила переконливість художніх аргументів, значущість ідейних висновків, типовість створених образів.

Зневірившись у своїй діяльності, Гриць Дурденко гине, не залишивши помітних результатів. Відтак замість ствердження народницьких ідеалів письменник показав їх занепад, розкрив безодню між народним прагненням до волі й українофільським "просвітянством".

У романі "За чужий гріх" помітне значне вдосконалення мовної системи Д.Яворницького. Вона відзначається "економним вживанням слів" /С.Єфремов/, своєрідною інтонацією і ритмікою. Саме на добре знання народної мови вказував І.Нечуй-Левицький, відгукуючись на появу цього твору. Підкреслюючи правдивість образів, їх типовість, класик української літератури зробив у рецензії висновок,

що роман має своє значення і читається з великим інтересом.

Проза Д.Яворницького була помітним явищем в українській літературі початку ХХ століття. У ній письменник панорамніше, ніж у поезії, представив свій край, розлогіше показав характери українців, їх побут, звичаї, прагнення. Морально-етичні шукання автора, його змагання за добре, гуманне, людське в людині залишаються актуальними й сьогодні.

У в и с н о в к а х коротко узагальнюються результати всього дисертаційного дослідження.

Ю.Мушкетик назвав Д.Яворницького "цілою епохою в українській культурі, та й не тільки українській". За розмахом діяльності вченого порівнювали з І.Франком, Б.Грінченком, А.Кримським /М.Сумцов/, М.Старицьким, М.Кропивницьким, Лесею Українкою, М.Коцюбинським /М.Рильський/. Звичайно, його багатогранна спадщина не є рівноцінною художніми якостями, різнобічність таланту часом призводила до внутрішніх конфліктів між ученим і письменником. Однак літературний доробок Д.Яворницького становить невід'ємну, своєрідну і по-своєму важливу частину української культури, котра ґрунтовно працювала на духовне і політичне відродження українців. Ця обставина залишається важливою і сьогодні, тому назріла потреба опублікувати літературну спадщину письменника.

Основний зміст дослідження викладено в публікаціях /див. під прізвищем І.Б.Огородня/:

1. Невідомий роман історика Січі // Слово і час.- 1993.- № 11.- С. 83-85.

2. Д.Яворницький і наш край // Поріг.- 1994.- № 5.- С. 17.

3. Засоби сатири і гумору у творчості Дмитра Яворницького // Сатира і гумор в українській літературній традиції: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції.- Чернівці, 1994.- С. 127-129.

4. Згубність корозійного впливу існуючого суспільного ладу на особистість та її духовні цінності /за творами Д.І.Яворницького/
// Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Кривий Ріг, 1994.- С. 51.

5. Гоголівські традиції в прозі Д.Яворницького // Микола Гоголь і світова культура: Матеріали Міжнародної наукової конференції.- Ніжин, 1994.

Руснак И.Е. Литературное творчество Д.И.Яворницкого и развитие украинской прозы начала XX века. Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 - украинская литература, Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1995. Исследуется художественное наследие Д.И.Яворницкого во всем жанровом своеобразии и индивидуальном развитии. Установлено, что творчество писателя - самобытное и оригинальное явление в украинской литературе начала XX века. Материалы диссертации использованы в преподавании вузовского курса истории украинской литературы.

Rusnak I. The Literary Activity of D.I.Yavornitsky and Development of the Ukrainian Prose of the Beginning of the XX-th Century. The thesis /on the right of manuscript/ is presented for academic degree of philological sciences; spisiality 10.01.02 - Ukrainian literature; the State Ukrainian Pedagogical University named after M.P.Dragomanov; Kyiv, 1995. The artistic heritage of D.I.Yavornitsky in all peculiarities of genres and individual development is investigated in the thesis. It is established that the creative work of the writer is a unique and original phenomenon in the Ukrainian literature of the XX-th century. The materials of the thesis is used in the process of theaching the course of history of Ukrainian literature of higher educational establishments.

Ключові слова: творчість, проза, розвиток, самобутній, оригінальний.

Підписано до друку 27.02.1995р. Об'єм 1,1. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир. 100пр. Зам. 57. Безкоштовно.
ІОД УДПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.